

De onder bevel van kolonel Van Daalen in 1904 uitgemeorde kampong Kota Reh.

Atjeese guerrillastrijders in 1873.

FOTO'S COLLECTIE OTTO SPRONK

271199 © de Volkskrant - Bert Bruin

SPOREN

De oorlog die nooit eindigde

HET IS EEN omineus stuk, de 'Onafhankelijkheidsverklaring van Atjeh' van de bevrijdingsbeweging GAM uit december 1976. Het begint haast literair: 'Ons vaderland, Atjeh, was altijd een vrije en soevereine staat geweest sinds de wereld begon.' Na deze boude premisse komt men meteen terzake: 'Holland was de eerste vreemde macht die ons probeerde te koloniseren toen het de soevereine staat Atjeh de oorlog verklaarde op 26 maart 1873 en op dezelfde dag ons territorium binnenviel, geholpen door Javaanse huurlingen.'

Dat laatste is cruciaal. De Nederlanders vertrokken, de Javanen bleven. De onafhankelijkheidsverklaring: 'Toen na de Tweede Wereldoorlog werd verondersteld dat Nederlands Oost-Indië geliquideerd was - een imperium is niet geliquideerd wanneer zijn territoriale integriteit bewaard blijft - werd ons vaderland, Atjeh, niet aan ons teruggegeven. In plaats daarvan werd ons vaderland door de Nederlanders aan de Javanen - hun ex-huurlingen - overgegeven. De Javanen zijn een anders en vreemd volk voor ons Atjehse Sumatranen. Wij hebben geen historische, politieke, culturele, economisch of geografische banden met hen.'

Waarheden als koeien. Maar waarheden tellen in de politiek zelden.

Nederland ontleende indertijd zijn 'claim' op Sumatra, inclusief Atjeh, het noordelijkste deel van het eiland, aan een traktaat met Engeland uit 1824. Nederland stond gebieden in India af en kreeg zeggenschap over Sumatra in ruil. Maar Atjeh, vanouds een machtig sultanaat van islamitische gelovigen, ook wel 'de veranda van Mekka' genoemd, bleef daar voorlopig de facto buiten. Eind december 1853 rapporteerde de Nederlandse gouverneur van Sumatra's westkust nog dat betrekkingen aanknopen met Atjeh nutteloos was, omdat 'het gezag van den Sultan in zijn eigen gebied nul is'. Nederland zou 'meer invloed uitoefenen, wanneer wij jaarlijks een oorlogsschip zonden, om de Atjehers aan het gezigt onze vlag te gewennen en om daar, waar het noodig zou zijn, aan vreemde vaartuigen hulp en bescherming te geven.'

Toch werd vier jaar later een traktaat met die sultan gesloten. Artikel 1 zei: 'Vanaf nu bestaat bestendige vrede, vriendschap en goede verstandhouding tusschen het Nederlandsch-Indisch gouvernement en Zijne Hoogheid de Sultan van Atjeh en zijn afstammelingen en opvolgers.' Men noemde het traktaat een 'eenvoudig verbond van vriendschap en handel'.

De vrijheidsminnende Atjehers wilden de koloniserende Nederlanders niet. Toen in 1873 de geruchten groeiden dat de sultan - of liever het hof, het jongetje was 15 - het op een akkoordje wilde gooien met Italianen en Amerikanen (via hun consulaten in Singapore) om de Nederlanders te dwarsbomen. Dat kon niet worden getolereerd. Het was 'verraad' vond men in Buitenzorg en Den Haag.

Op 25 februari 1873 schreef gouverneur-generaal Loudon aan zijn minister van Ko-

De geschiedenisboekjes beweren dat de Atjehoorlog duurde van 1873 tot 1904. Dat is onjuist.

De strijd begon weliswaar met een oorlogsverklaring, maar onze koloniale voorouders 'vergeten' het vredesverdrag. De huidige vrijheidsstrijders willen nu zaken doen. Met Djakarta. Maar ook alsnog met Nederland.

door Henk Strabbing

Bevelhebber J.B. van Heutsz

Ioniën Franssen van de Putte: 'Aan de dubbelzinnige politiek toch van Atjeh t.o.v. het Nederlandsche gouvernement dient een eind te komen. Dat rijk blijft ons zwak punt, wat Sumatra betreft. Zou lang het onze soevereiniteit niet erkent, blijft vreemde tusschenkomst ons als 't zwaard van Damocles bedreigen. Eene missie - en wel zoo spoedig mogelijk - blijft noodig om, als 't kan, ons doel langs vredelievenden weg te bereiken. Van het welslagen dier zending

hangt alles af. Door vier bataillons gesteund, is dat succès nagenoeg zeker; - zonder die militaire vertooning is 't bijna zeker dat Atjeh de zaak slepende zal houden, in afwachting van vreemde tusschenkomst.'

Dan formuleert Loudon het zinnetje: 'De geldelijke opofferingen kunnen ons schatten en menschenlevens sparen.' Voor de kolonisator is het overduidelijk. Geld komt eerst, mensenlevens zijn secundair.

Een maand later, op 26 maart 1873, verklaarde Batavia de sultan van Atjeh de oorlog.

Het eerste treffen met de Atjeeërs werd een echee. Bij de ontschepping van de bataljons vielen meteen al negen doden door fanatieke klewang-aanvallen. De Nederlandse fuseliers van het (toen nog) N.I.L. wisten geen weg met hun onhandige bajonetten. Het doel was de 'kraton' van de sultan. Eenmaal beroofd van dit regeringscentrum zouden de Atjeeërs wel toegeven. Maar men wist niet waar die kraton lag. Kaartjes (Zakboekje Atjeh Expeditie) bleken zo fout als het maar kon.

Er werd een 'missigit' (moskee) veroverd, waarvan men aanvankelijk dacht dat dit de zetel van de sultan was. Later werd deze plek verlaten en kwamen de krijgshulende Atjeeërs weer terug. Drie dagen later liet de bevelhebber generaal-majoor Köhler de missigit weer bestormen en hij sneuvelde daarbij. (Köhler krijgt een schot in zijn arm dat op het eerste gezicht niet ernstig lijkt. 'Mijn God, wat is dát?', vraagt hij, en het blijken meteen zijn laatste woorden. Het schot is door de arm rechtstreeks in het hart terechtgekomen).

Dat demoraliseerde de troep zeer. Onderbevelhebber kolonel Van Daalen - nooit door Köhler over diens precieze plannen ingelicht, zo hij ze al had gehad - blies de operatie af.

Op 25 april scheepten de troepen zich weer in. In zes weken tijd waren vijfhonderd van de drieduizend mannen buiten gevecht gesteld. Zo mislukte de 'eerste' Atjehoorlog. Maar de oppere strijders werden wel in Batavia verwelkomd met: 'Gij hebt recht op eerbied, gij hebt u jegens Nederland en den Koning verdienstelijk gemaakt, gij hebt den roem van het brave Indische leger verhoogd.'

De Nederlandse militairen waren met een fenomeen in aanraking gekomen dat ze niet kenden - de guerrilla. Een van de officieren schrijft, duidelijk nog onder de indruk, in zijn rapport over een verloren schermutseling: 'Wij hadden gestormd niet tegen een overmachtigen en zichtbaren vijand, maar tegen vuur en verderf brakende rotsblokken, waarachter onze tegenstanders zich meesterlijk hadden versterkt en tegen vuur waren gedekt. Zelfs de best aangebrachte granaatworpen brachten het vijandelijk vuur niet tot zwijgen of zelfs tot vermindering.'

In de komende jaren zouden diverse generaals hun tanden stukbijten op Atjeh, zoals de al gepensioneerde Van Swieten, die een kortstondig succes had en de fameuze 'Generaal Een-Oog' van der Heijden (zo

genoemd omdat hij in de strijd een oog was kwijtgeraakt). Pas onder Van Heutsz was er sprake van wat men toen noemde 'pacificatie'. Het nieuw opgerichte Korps Marchaussee te Voet voerde met succes een contra-guerrilla die gepaard ging met grove wreedheden. Militaire deskundigen zouden dit snel opererende korps vergelijken met de commando's, para's en andere speciale troepen van veel later.

J.B. van Heutsz had in zijn brochure (en tevens geslaagde sollicitatie) *De onderwerping van Atjeh* gesteld: 'De Atjehoorlog knaagt aan ons koloniaal bezit, hij moet eindigen. Laten wij eindelijk de beschaafde wereld toonen, dat wij daartoe in staat zijn.' En: 'Alleen hij, die toont de macht te bezitten om zijn wil te doen eerbiedigen, overal en onder alle omstandigheden, ook waar noodig, door doeltreffende gebruikmaking van den sterken arm, zal de man zijn die Atjeh tot volkomen onderwerping brengt, die het dappere en vrijheidslievende Atjehse volk den voet op den nek zet.'

Uit die laatste zin blijkt dat Van Heutsz de Atjeeërs ondanks alles zag als patriotten die voor hun vrijheid streden. Maar de koloniale mogendheid Nederland kon daar natuurlijk geen boodschap aan hebben. De jonge koningin Wilhelmina was een groot fan van Van Heutsz. Dit was iets anders de 'de slappe tijdgeest' van het fin de siècle.

De onderwerping van Atjeh kreeg ook economisch belang toen ter plekke olie werd gevonden. Na Van Heutsz' optreden trokken veel Atjeeërs weg naar het eiland Pinang en naar Malakka. Hoe wreed het optreden van Van Heutsz c.s. was, mag blijken uit het feit dat lange tijd op de achtergebleven van het ziekenhuis in Kotaradja het afgeslagen hoofd van een der voornaamste oproerkraaiers, 'tengkoek' Njeu Makan, te kijk stond in een met alcohol gevulde stopfles. Een ooggetuige schreef: 'Deze en soortgelijke barbaarschheden hebben de onderwerping en pacificatie van Atjeh niet in de hand gewerkt, integendeel, zij hebben ons duizenden en duizenden onverzoonlijke vijanden bezorgd.'

Maar het verzet van de Atjeeërs verdween nooit helemaal. Telkens weer flakkerde het op. Van Heutsz bleef voor Nederland een held. Hij stierf in 1924 in Montreux, maar kreeg drie jaar later een staats-herbegravenis vanuit het Paleis op de Dam. Er kwam ook een monument in Amsterdam, op het Olympiaplein. Tijdens de naweeën van de oorlog in Vietnam werd het borstbeeld van de generaal beschadigd. Later werd het door de overheid verwijderd. Het paste niet meer in de tijdgeest. Het ligt nu in een opslagplaats van de Amsterdamse gemeentewerken. Dat Van Heutsz ooit op zijn sokkel terugkeert, lijkt uitgesloten.

In 1942, vlak voor de landing van de Japanners, kwamen de Atjeeërs opnieuw in opstand. Na 1945 deed Nederland geen poging zijn gezag er weer te vestigen. Atjeh was, zo schrijft Paul van 't Veer in zijn boek *De Atjehoorlog* (1979) het laatst veroverd en het eerst vrij. De huidige vrijheidsstrijders zijn het met dat laatste hartelijk onens.